

Б. Мельниченко

Інститут права імені князя Володимира Великого МАУП,
канд. юрид. наук, доц.,
професор кафедри права

ІНТЕГРАЦІЯ У ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА СВІТОВІ СТРУКТУРИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

© Мельниченко Б., 2016

“Оксамитові революції” у Центрально-Східній Європі та геополітичні зміни на європейському континенті наприкінці ХХ ст. сприяли формуванню нової системи зовнішньополітичних пріоритетів держав регіону. Головне завдання вони вбачали в інтеграції до Європейського Союзу.

Ключові слова: інтеграційні процеси, євроінтеграція, Європейський Союз, євроінтеграційний досвід, східноєвропейські держави.

Б. Мельниченко

ИНТЕГРАЦИЯ В ЕВРОПЕЙСКИЕ И МИРОВЫЕ СТРУКТУРЫ ВОСТОЧНОЕВРОПЕЙСКИХ ГОСУДАРСТВ: ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ УКРАИНЫ

“Бархатные революции” в Центрально-Восточной Европе и геополитические изменения на европейском континенте в конце ХХ века способствовали формированию новой системы внешнеполитических приоритетов государств региона. Главную задачу они видели в интеграции в Европейский Союз.

Ключевые слова: интеграционные процессы, евроинтеграция, Европейский Союз, евроинтеграционный опыт, восточноевропейские государства.

B. Melnychenko

INTEGRATION INTO EUROPEAN AND WORLD STRUCTURES COUNTRIES OF EAST CENTRAL EUROPE: PROSPECTS FOR UKRAINE

The “velvet revolution” in Central and Eastern Europe and geopolitical changes on the European continent in the late XX century contributed to the formation of a new system of foreign policy priorities of the States in the region. The main task was to integrate into the European Union.

Key words: integration processes, European integration, European Union, European integration experience of East European States.

Постановка проблеми. Аналізуючи процес інтеграції східноєвропейських держав до Європейського Союзу, варто констатувати, що розширення ЄС на схід передбачало проведення демократичних реформ у країнах регіону, зокрема, зміни у праві, а від держав-членів ЄС – цілковитого сприяння цим процесам.

Зміни у праві Польщі, Чехії й Словаччини відбувалися під тиском і навіть диктатом Євросоюзу (“копенгагенські критерії”, Партнерські угоди про вступ). Незважаючи на таке зовнішнє втручання у справи суверенних держав, подібна практика може вважатися виправданою, оскільки в її основі лежала політична воля самих держав-кандидатів до зближення своїх систем права із законодавством ЄС.

Аналіз дослідження проблеми. Це питання досліджували такі вітчизняні учені, як: В. Копійка, О. Ковальова, М. Сабан, А. Фіалко, М. Долішний та ін. Вони проаналізували програмні документи урядів, парламентів східноєвропейських держав, що дало можливість автору відстежити політику та діяльність урядів, міністерств закордонних справ держав регіону, адже саме ці структури мали відповідні повноваження і несли відповідальність за проведення демократичних реформ і у кінцевому результаті – за інтеграцію до ЄС.

Мета дослідження – визначити й висвітлити послідовність реорганізації правових систем держав Східної Європи, з’ясувати особливостей законодавчої стратегії держав регіону у нових геополітичних умовах.

Виклад основного матеріалу. У 1989–1991 рр. у східноєвропейських державах був здебільшого завершений демонтаж соціалістичної держави і права; закладено основи правової держави, політичного плюралізму та демократії; розпочато люстрацію у державному апараті, правоохоронних структурах, органах судочинства. Зазначимо, що західні країни активно підтримували ті демократичні зміни, які відбулися у державах регіону, що мало великий вплив на зміну ними зовнішньополітичного курсу.

Прихильники інтеграції часто висловлювались за поглиблення внутрішніх інтеграційних процесів, оскільки більш інтегрований ЄС, на їхню думку, міг би не тільки ефективно допомагати новим демократичним державам, а й став би ядром об’єднаної Європи. За словами голови Європейської Комісії Ж. Делора: “...кращою відповіддю Співтовариства на події у Центральній та Східній Європі повинен стати власний рух до інтеграції: єдиний ринок; соціальний вимір та права людини; економічний та валютний союз; прогрес у спільній зовнішній політиці та просування до політичного союзу. У цьому випадку динамізм інтеграції у Співтоваристві може стимулювати динамізм економічних та політичних реформ в інших державах Європи” [1].

Отже, уже у грудні 1989 р. була прийнята програма допомоги – PHARE (французька аббревіатура Програми допомоги Польщі та Угорщини з перебудови економіки), яка лягла в основу політики ЄС щодо держав ЦСЄ. Програма передбачала надання прямих грантів, що повинні були сприяти економічному розвитку та модернізації держав з перехідною економікою, особливо в аграрній сфері, екологічних питаннях, освіті, охороні здоров’я та розвитку приватного сектору економіки [1].

29 травня 1990 р. була підписана Угода про заснування Європейського Банку Реконструкції та Розвитку – органу щодо здійснення соціально-економічної політики ЄС в державах ЦСЄ. Це сприяло демократичним реформам і фінансовій підтримці трансформаційних процесів у державах регіону з боку Співтовариства і певною мірою визначило зовнішньополітичну орієнтацію східноєвропейських держав.

Варто зазначити, що процес ратифікації угод був доволі тривалим, внаслідок наявності у Європейських угодах т. зв. “змішаних” положень, що вимагали ратифікації у Європарламенті, у парламентах держав-членів ЄС та у парламентах держав-кандидатів, а також існуючих розбіжностей в оцінках значення цих угод. Якщо підписання Європейських угод з державами Вишеградської групи відбулося 16 грудня 1991 р., то їх остаточна ратифікація з Польщею та Угорщиною – лише у лютому 1994 р. Що ж стосується Чехословаччини, то після її розпаду у січні 1993 р., нові асоційовані угоди були підписані окремо з Чеською Республікою та Словаччиною у жовтні 1993 р. У цьому самому році аналогічні угоди ЄС підписав з Болгарією та Румунією, пізніше – з державами Балтійського регіону та Словенією [1].

На нашу думку, для держав ЦСЄ угодами були окреслені шляхи інтеграції до ЄС. Сам факт їх підписання і ратифікації свідчив, з одного боку, про визнання державами-членами ЄС важливості політичних і економічних змін, що відбулись у державах ЦСЄ, а з іншого, – підтверджував визнання зміни у внутрішньо-правовому розвитку держав ЦСЄ, забезпечення ними правового захисту демократичних цінностей, створення основ ринкової економіки тощо.

На засіданні Європейської Ради у червні 1992 р. у Лісабоні лідери держав ЄС запропонували Комісії проаналізувати результати реформ у державах ЦСЄ з тим, щоб розглянути це питання на наступному засіданні ЄР. У поданій на саміті 11–12 грудня 1992 р. в Единбурзі новій доповіді “На шляху до більш тісного асоційованого співробітництва з державами Центральної та Східної Європи” ЄК рекомендувала ЄС прийняти ідею розширення на Схід й запровадити нові шляхи для посилення співробітництва з державами ЦСЄ. У документі були окреслені основи розширення: поглиблення та розширення повинні були відбуватися одночасно; розширення не повинно відбуватися за рахунок поглиблення інтеграції. Йшлося про те, що на черговому засіданні Європейської Ради у Копенгагені у червні 1993 р. будуть прийняті конкретні вимоги щодо вступу країн ЦСЄ [2].

Засідання Європейської Ради 21–22 червня 1993 р. у Копенгагені стало поворотним пунктом у відносинах між ЄС та державами ЦСЄ. Лідери країн ЄС прийняли рішення про приєднання держав ЦСЄ до ЄС, як тільки “асоційовані держави зможуть взяти на себе зобов’язання держав-членів, виконавши усі економічні та політичні вимоги”. Попри загальний характер, тут вперше сформульовані основні критерії вступу держав ЦСЄ до ЄС:

- стабільність інститутів демократії, верховенство права, права людини та захист прав меншин;
- наявність функціонуючої ринкової економіки. Ця вимога не є абсолютною, оскільки у самому ЄС ринок розвинений по-різному. Йшлося насамперед про основні складові ринкової економіки: домінування приватного сектору, лібералізація цінової політики, конкуренція, лібералізація пересування капіталу тощо;
- конкурентоспроможність та інші складові участі у ЄС;
- здатність взяти на себе усі зобов’язання членства, включаючи умови політичного, економічного та валютного союзів [1].

7 березня 1994 р. у Брюсселі відбулося урочисте відкриття засідання Ради Асоціації ЄС – Польща й Ради Асоціації ЄС – Угорщина, скликаних на основі Європейських угод. Це було перше засідання нового змішаного органу прийняття рішень, у межах якого обговорювались політичні та економічні аспекти взаємовідносин. Державам ЦСЄ було запропоновано подати заявки на вступ до ЄС. В такий спосіб був покладений початок процесу розвитку зовнішньополітичних відносин цих держав з ЄС.

5 квітня Польща подала офіційну заявку на вступ до ЄС. Словаччина подала запит на вступ 27 червня 1995 р., а Чехія – 17 січня 1996 р. Після подання заявок держави ЦСЄ почали підготовку до вступу у ЄС, що визначалась “копенгагенськими критеріями” членства, які були програмою дій для урядів держав ЦСЄ. Згідно з даними критеріїв відбувалась трансформація економічної й політичної систем. Про виконання основних вимог щодо членства держави ЦСЄ регулярно звітувалися перед ЄК (Європейською Комісією), тобто відбувалось це під пильною увагою та контролем з боку ЄС.

На основі звітних документів, поданих державами-кандидатами ЦСЄ, експертами ЄС, Європейська Комісія підготувала висновки про готовність Польщі, Чехії й Словаччини до початку переговорів про приєднання до ЄС.

У контексті дослідження важливо проаналізувати положення т. зв. Білої книги “Підготовка асоційованих країн Центральної та Східної Європи до інтеграції у внутрішній ринок Європейського Союзу”, яка була прийнята на засіданні Європейської Ради у Ессені 3 травня 1995 р. [3]. Зауважимо, її положення є лише частиною права ЄС, а предметом переговорів при вступі було прийняття усієї системи права Європейського Союзу. Акцент був зроблений на “освоєнні державами-кандидатами 80 тис. сторінок юридичних норм та інших досягнень ЄС” [4, с. 75–90].

Цей документ містив конкретний план дій щодо входження у ринок Євросоюзу, передбачав створення Спільного внутрішнього ринку [3].

Істотною характеристикою Білої книги є те, що вона не була обов'язковим юридичним документом, а мала рекомендаційний характер. Отже, єдиною правовою основою договірних відносин між державами-кандидатами та ЄС залишалися Європейські угоди [5, с. 46].

Ще одним кроком у напрямку розширення ЄС на Схід стало засідання Європейської Ради, яке відбулося 16 грудня 1995 р. у Мадриді. На засіданні ЄР запропонувала ЄК підготувати рекомендації для держав-кандидатів. Важливою частиною роботи Комісії стала підготовка детального аналізу фінансової системи ЄС із врахуванням перспектив розширення та його наслідків для запровадження Спільної сільськогосподарської політики та Структурних фондів. Цей аналіз пізніше був прийнятий за основу розробленого ЄК у 1997 р. “Порядку денного 2000” (“Agenda 2000”) – фактичної програми розширення ЄС, що стало важливим кроком у контексті “східної політики” ЄС. Окрім того, наголошувалося на важливості перебудови адміністративних структур держав-кандидатів і створенні умов для поступової гармонійної інтеграції держав регіону у ЄС. ЄК на прохання ЄР мала підготувати доповідь щодо економічного, політичного та соціального розвитку держав ЦСЄ з метою визначення їх відповідності встановленим критеріям членства. Варто відзначити, що право вирішувати питання про приєднання нових членів, ЄС залишала за собою [6].

У травні 1997 р. Комісія підготувала аналіз виконання “копенгагенських критеріїв” державами-кандидатами ЦСЄ, який визначав готовність Польщі, Чехії та Словаччини та інших асоційованих держав до початку переговорів про вступ до ЄС.

Щодо відповідності правових систем держав-кандидатів законодавчій базі ЄС, то аналіз законодавства поділявся на т. зв. два етапи: 1) багатосторонній, що мав пізнавальний характер – ЄК ознайомлювала представників держав-кандидатів з найважливішими елементами *acquis communautaire*; 2) двосторонній, який починався з того, що делегація держави-кандидата зробила заяву від імені свого уряду про можливість прийняття й впровадження кожного правового акта у свою правову систему. Варто зазначити, що до нових держав-кандидатів вимоги виконання критеріїв членства стали значно жорсткішими, ніж це було у межах попередніх етапів розширення. Окрім того, під час переговорів з державами-кандидатами перелік основних критеріїв доповнювався новими.

У результаті дослідження членами ЄК стану демократизації у державах-кандидатах відзначимо, що станом на 1995 р. Словацька Республіка разом з Болгарією посіли останнє місце серед держав Центрально-Східної Європи, що означало їхню істотну непідготовленість до вступу до ЄС, з огляду на розвиток основних інститутів демократії [7].

16 липня 1997 р. були представлені офіційні рекомендації Комісії, зафіксовані у “Порядку денному 2000”. Ці рекомендації фактично впроваджували стратегію “вступу хвилями”, що ґрунтувалася на диференційованому підході до кандидатів із врахуванням об'єктивної оцінки їх готовності до вступу [8].

До “Порядку денного 2000” додавалися висновки Комісії щодо держав, які подали заявки про вступ до ЄС. “Порядок денний 2000” складався із трьох частин: у першій розглядаються питання внутрішнього механізму функціонування ЄС, зокрема, реформа спільної сільськогосподарської політики та політики економічної єдності та соціальної згуртованості. У ній також містяться рекомендації щодо створення найкращих умов для виконання завдання розширення ЄС і пропонується у період 2000–2006 рр. запровадити нову фінансову структуру. У другій частині викладено пропозиції щодо посилення стратегії стосовно держав, які прагнуть вступити до ЄС. Вона містить два нові елементи: партнерство з державами, які подали заявку про вступ до ЄС, і розширення їхньої участі у програмах Співтовариства та механізми застосування законодавчої бази Співтовариства. Третя частина містить дослідження впливу розширення ЄС на політику Євросоюзу у різних сферах. Зауважимо, що ці важливі завдання знайшли своє відображення приблизно у двадцяти законодавчих пропозиціях, висунутих Європейською Комісією у 1998 р. [6].

У грудні 1997 р. на засіданні Європейської Ради, глав держав і урядів держав-членів ЄС у Люксембурзі було підтверджене політичне рішення про поетапне масштабне розширення Євросоюзу – “розширення хвилями”. За основу були взяті рекомендації ЄК.

До “першої хвилі” розширення були включені шість держав (Угорщина, Чехія, Словенія, Польща, Естонія та Кіпр). Вони, на думку Комісії, більшою мірою відповідали критеріям членства у ЄС. До “другої хвилі” увійшли Словаччина, Латвія, Литва, Мальта, Болгарія та Румунія.

Отже, 12–13 грудня 1997 р. у Люксембурзі відбувся саміт Європейської Ради, що увійшов в історію як “саміт розширення”. Під час саміту було вирішено додатково до Європейських угод і “копенгагенських критеріїв” підписати Партнерські угоди із вступу. За основу були взяті загальні принципи та спільні пріоритети співробітництва з виконання критеріїв членства у ЄС [9].

У квітні 1998 р. була здійснена перевірка відповідності права держав-кандидатів до стандартів ЄС згідно із спеціальною процедурою “скринінгу” (від англ. слова *screen* – екран), тобто шляхом порівняння національного законодавства з *acquis communautaire*.

Нормативно-правові акти, що діяли у державах ЦСЄ, були розділені на три категорії згідно зі структурою *acquis communautaire*. До першої категорії були зараховані ті, що містили правові норми, які повністю відповідали союзному законодавству, до другої увійшли підзаконні акти, адаптація яких зводилась до виконання процедур технічного характеру, третю категорію становили чинні законодавчі акти, окремі статті яких потребували узгодження на переговорах про вступ. Здійснюваний із 29 розділів скринінг (усього *acquis communautaire* містить 31 розділ) охопив усі держави ЦСЄ, зокрема держави т. зв. Люксембурзької групи, до якої увійшли Польща, Угорщина, Чехія, Естонія та Словенія, і Гельсінської групи у складі Словаччини, Латвії, Литви, Румунії та Болгарії. Урядам держав-кандидатів процес скринінгу надав можливість визначити, які саме правові норми потрібно скоригувати або замінити, аби держава змогла якомога швидше після приєднання до ЄС дотримуватися його законодавства [10, с. 138–142].

У грудні 1999 р. у Гельсінкі Комісія подала другий річний звіт щодо виконання членських вимог державами-кандидатами, що стало першим кроком на шляху диференціації кандидатів другої групи [11].

15 лютого 2000 р. у Брюсселі ЄР прийняла формальне рішення про початок переговорів із Словаччиною (також Латвією, Литвою, Болгарією, Румунією і Мальтою) та затвердила нову стратегію диференційованого підходу до держав-кандидатів у процесі переговорів [12].

Одним із найважливіших практичних кроків розширення ЄС на Схід стало проведення саміту Європейського Союзу у Копенгагені 12–13 грудня 2002 р., під час якого учасники ухвалили остаточне рішення щодо приєднання східноєвропейських держав до ЄС. Сторони досягли домовленості й прийняли рішення про те, що з 1 травня 2004 р. десять держав – Польща, Угорщина, Чеська Республіка, Словаччина, Словенія, Латвія, Литва, Естонія і дві острівні держави – Мальта й Кіпр – стануть повноправними членами Європейського Союзу. Укладену у межах Європейської Ради Угоду про приєднання було передано до Європейського Парламенту й офіційно підписано 16 квітня 2003 р. в Афінах, після чого відбулась ратифікація Угоди [12].

Завершення процесів інтеграції держав-кандидатів означало визнання європейською спільнотою завершеності процесів реформування правових інститутів колишніх держав світової системи соціалізму у руслі визнання ними загальнолюдських цінностей, демократизації суспільного життя, створення ринкової економіки.

Для України європейська інтеграція – це шлях до модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій і новітніх технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника, вихід на світові ринки, насамперед на ринок ЄС. Як невід’ємна частина Європи Україна орієнтується на чинну у провідних європейських державах модель соціально-економічного розвитку.

Значну роботу здійснено у напрямку приведення національного законодавства відповідно до норм та стандартів ЄС. Прийнято багато нормативних актів, які забезпечують правову основу цього процесу. Зокрема, 27 червня 2014 року у Брюсселі глави держав-членів ЄС та Президент України Петро Порошенко підписали Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. Тимчасове застосування Угоди розпочалося 1 листопада 2014 року, хоча повне тимчасове застосування Розділу IV Угоди про асоціацію (що охоплює поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі) розпочалося 1 січня 2016.

Кажучи про фактори, що гальмують рух України до Європи, виділимо такі:

- повільність у проведенні економічних реформ, відсутність помітних результатів внутрішніх соціально-економічних трансформацій. Без цього вступ до ЄС залишатиметься недосяжною мрією;
- тривогу викликає високий рівень корупції та економічної злочинності;
- відсутність консенсусу стосовно європейського вибору як серед населення, так і на рівні державних інституцій;
- явний дефіцит досвідчених фахівців з євроінтеграції, насамперед серед політичної еліти і державних службовців України [13].

Висновки. Отже, основними напрямками інтеграційного процесу для України є адаптація законодавства України до законодавства ЄС, розвиток торговельних відносин між Україною та ЄС, інтеграція України до ЄС у контексті загальноєвропейської безпеки, політична консолідація та зміцнення демократії, зміцнення фінансової складової євроінтеграційного руху України, адаптація соціальної політики України до стандартів ЄС, культурно-освітня і науково-технічна інтеграція, регіональна інтеграція України, галузева співпраця, співробітництво у галузі охорони довкілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Копійка В. В. *Європейський Союз: Досвід розширення і Україна*. – К. : Юрид. думка, 2005. – 448 с.
2. *Towards a closer Association with the Countries of Central and Eastern Europe. Report by the Commission to the European Council, Edinburgh, 11–12 December 1992. SEC (92) 2301 final, 2 December 1992* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aei.pitt.edu/1586>.
3. *Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union – White Paper. COM (95) 163 final, 3 May 1995* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aei.pitt.edu/1120>.
4. *Biała Księga: przygotowanie krajów stowarzyszonych Europy Środkowej i Wschodniej do integracji z Rynkiem Wewnętrznym Unii Europejskiej / konsultacja nauk. Andrzej Wojciechowski*. – Warszawa: Unia Europejska, 1995. – Cz. 2. – 436 s.
5. *Maresceau M. On Association, Partnership, Pre-accession and Accession, in Enlarging the European Union. Relations between the EU and Eastern Europe / M. Maresceau*. – London, 1997. – 125 p.
6. *Європейський Союз: словник-довідник* / [ред. Ю. Марченко]. – К.: К.І.С., 2001. – 152 с.
7. *Kusý M. Stav ľudských práv / Slovensko 1997. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1998 / M. Kusý; [ed. M. Butora a M. Ivantyšyn]*. – Bratislava: Institut pre verejné otázky, 1998. – S. 139–154.
8. *Поздняков В. Новые страны на пороге Европейского Союза / В. Поздняков, С. Ганжа // Международная жизнь*. – 1999. – № 3. – С. 37–44.
9. *Ковальова О. Зближення законодавства Європейського Союзу з правовими системами держав-кандидатів на вступ до ЄС / О. Ковальова // Право України*. – 2003. – № 9. – С. 138–142.
10. *Regular report 1999 from the Commission on Poland's progress towards accession* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/poland_en.pdf.
11. *Regular report 1999 from the Commission on Slovakia's progress towards accession* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/slovakia_en.pdf.
12. *Глосарій термінів Європейського Союзу* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://n-europe.eu/glossary/5>.
13. *Фіалко А. Проблеми і перспективи інтеграції України до ЄС* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal_pos.php?y=2000&cat=9&pos=26.

REFERENCES

1. *Kopiyka V. V. Yevropeys'kyu Soyuz: Dosvid rozshyrennya i Ukrayina [The European Union: the Experience of enlargement and Ukraine]*. K, Yuryd. dumka, 2005, 448 s.
2. *Towards a closer Association with the Countries of Central and Eastern Europe. Report by the Commission to the European Council, Edinburgh, 11-12 December 1992. SEC (92) 2301 final, 2 December 1992* [Archive of European integration (AEI)]. Available at: <http://aei.pitt.edu/1586>. (accessed 10.10.2016).
3. *Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union –*

White Paper. COM (95) 163 final, 3 May 1995 [Archive of European integration (AEI)]. Available at: <http://aei.pitt.edu/1120>. (accessed 10.10.2016).

4. *Biała Księga: przygotowanie krajów stowarzyszonych Europy Środkowej i Wschodniej do integracji z Rynkiem Wewnętrznym Unii Europejskiej [White Paper: Preparing the associated countries of Central and Eastern Europe to the Internal Market of the European Union]. Konsultacja nauk. Andrzej Wojciechowski, Warszawa, Unia Europejska, 1995, Cz. 2, 436 s.*

5. *Maresceau M. On Association, Partnership, Pre-accession and Accession, in Enlarging the European Union. Relations between the EU and Eastern Europe, London, 1997, 125 p.*

6. *Yevropeys'kyi Soyuz: slovnyk-dovidnyk / [European Union: dictionary]. K, K.I.S., 2001, 152 s.*

7. *Kusý M. Stav ľudských práv / Slovensko 1997. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1998 [Slovakia 1997. Right about the state of society and trends for 1998]. Bratislava, Institut pre verejné otázky, 1998, S. 139–154.*

8. *Pozdnyakov V. Novye strany na porohe Evropeyskoho Soyuza [New country on the threshold of the European Union]. Mezhdunarodnaya zhyzn', 1999, vol. 3, S. 37–44.*

9. *Koval'ova O. Zblyzhennya zakonodavstva Yevropeys'koho Soyuzu z pravovymy systemamy derzhav-kandydativ na vstup do YeS [The convergence of EU legislation with legal systems of the candidate countries for accession to the EU]. Pravo Ukrainy, 2003, vol.9, S. 138–142.*

10. *Regular report 1999 from the Commission on Poland's progress towards accession [POLAND - Regular Report - 13/10/99]. Available at: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/poland_en.pdf. (accessed 10.10.2016).*

11. *Regular report 1999 from the Commission on Slovakia's progress towards accession [SLOVAKIA - Regular Report - 13/10/99]. Available at: http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/slovakia_en.pdf. (accessed 10.10.2016).*

12. *Hlosariy terminiv Yevropeys'koho Soyuzu [Glossary of terms European Union]. Available at: <http://n-europe.eu/glossary/5>. (accessed 10.10.2016).*

13. *Fialko A. Problemy i i perspektyvy intehratsiyi Ukrainy do YeS [Problems and prospects of Ukraine's integration into EU]. Available at: http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal_pos.php?y=2000&cat=9&pos=26. (accessed 10.10.2016).*